

CRTICE O NAJSTARIJOJ POVJESTI SPLJETA.

Obično se je do sele mislilo, da je Spljet postao tek iza IV. vijeka poslije Krista, to jest sagrađenjem Dioklecijanove palače, te da je i od same ove palače svoje ime dobio. Danas međutim imamo podataka, po kojima smijemo ustvrditi da je Spljet opstojao davno prije Dioklecijanove palače.

Najstariji spomenici današnjeg Spljeta našli su se uz stare ceste Solin-Spljet i Stobreč-Mrljan, te nas upućuju, da je u predjelu, što ga ove ceste pre-sijecaju, bilo više tačaka, koje su već u I. vijeku posl. Kr. naseljene bile.

Rekao bi, da najstarije sredovječne naseobine, crkve i pomijesna imena odgovaraju onim tačkama spljetskog teritorija, koje su već u najstarije doba bile nastavane. Te su nam tačke više manje još i danas označene starim crkvama i crkvicama, koje su većinom iza turskog doba na starom mjestu opet obnovljene bile. Tih crkvice po spljetskom polju ima dosta. Prošlost grada Spljeta, kojom se ovdje bavim, nije samo od lokalne važnosti, nego od prevelikog zamašaja i za opću povjest naše domovine. Spljet je jedna od onih rijetkih tačaka, gdje su se izmijenili svi negdašnji žitelji Dalmacije, ostavivši za sobom što većih što manjih tragova, a za srednjeg se je vijeka u Spljetu dogodilo ono križanje narodnosnih elemenata, koje je pismenim ispravama prilično jasno ustanovljeno.

I. Najstarija cesta Solin-Spljet i uz nju nađeni spomenici.

Kuda je najstarija cesta med Solinom i Spljetom prolazila, još se nije po-bliže istraživalo. Izdavači CIL. III. označiše cestu Solin-Spljet kao rimsku¹, ali za to nema nikakva dokaza. S toga na našoj arheološkoj karti Solina i okolice² mi toga nazora ne poprimismo. Po konfiguraciji tla, kakovo je oko Solina za rimskog doba bilo, mora se dapače isključiti i mogućnost, da bi današnja cesta Solin-Spljet u staro doba opstojala ili barem u svemu tekla onim pravcem, što ga danas ima. Cijela ona dola, kojom teče rijeka Jader, prije nego se iz-lijeva u more, po prilici od gospina otoka, na kojem je današnja župska crkva blažene gospe, pak sve do željezničkog mosta, u rimsko je doba imala dru-gačiji oblik. Rijeka onda nije tekla, kuda danas teče, a more je sizalo dublje u kopno nego li danas. — Kada se je pred 20 godina čistilo korito rijeke, ispod današnjeg velikog kamenog mosta na Jankovači našlo se je u koritu starih zidova, pločnika i raznih rimskih predmeta. Staro korito dakle nije bilo gdje je današnje. Godine 1883. i 1889. bio je otkriven podanak južnog krila

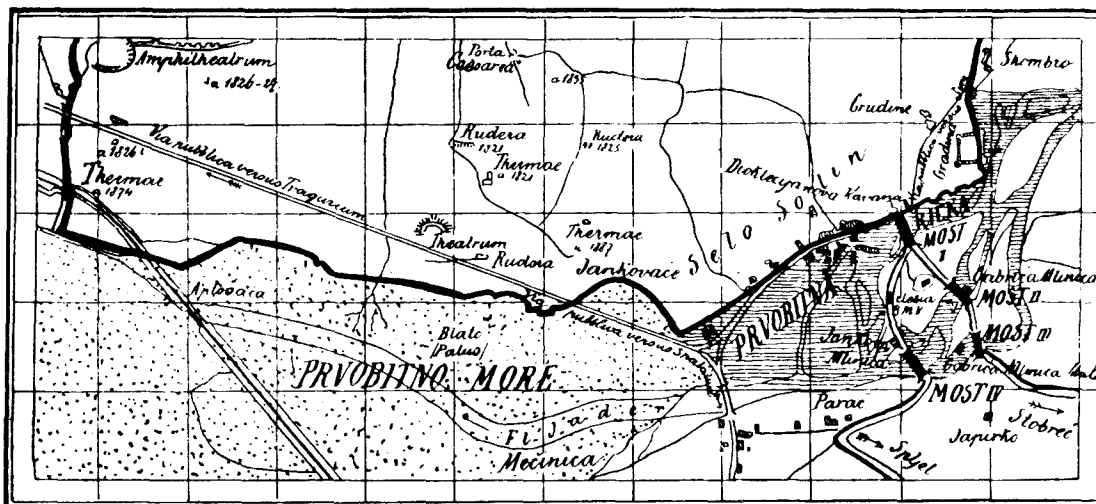
¹ Mommsen na karti Illyrika, priloženoj drugom dijelu CIL. III., pak Hirschfeld na istoj karti

priloženoj Supplementu III. sveska istog djela.

² Voda po Spljetu i Solinu, Tab. I.

gradskih mira na livadama Jankovače, u kojem se našlo uzidano kao prosto gradivo nadgrobnih napisa iz I. vijeka po Krstu, a u krševima se vide pričvršćene velike željezne verige, koje su služile za privezivanje brodova.¹ Onaj dio zida, jer su u njem uzidani spomenici I. vijeka, svakako nije stariji od IV. ili V. vijeka. U solinskim gradskim mirima, također i na drugim stranama nahode se spomenici prvih vijekova uzidani kao gradivo, a to se je služilo za popravka gradskih utvrda od IV. do VI. vijeka.²

Iz ovog otkrića dakle izvjesno se zaključuje, da je još do IV. vijeka rijeka, a za cijelo i kašnje plakala južne mire Solina i da je ondje, gdje je danas raskrižje cesta Spljet-Trogir-Kaštela, bila luka solinska. Gradski mir ondje, gdje su sada livade Jankovače, uvija se prema sjeveru u obliku srpa. Po prilici u sredini toga zavoja nalaze se gore spomenute željezne verige. Ta se nepravilnost

Sl. 5. Solinska luka u rimsko doba.

u tečaju mira može protumačiti jedino kao nametnuta od vode i udešena za obranu brodova.³

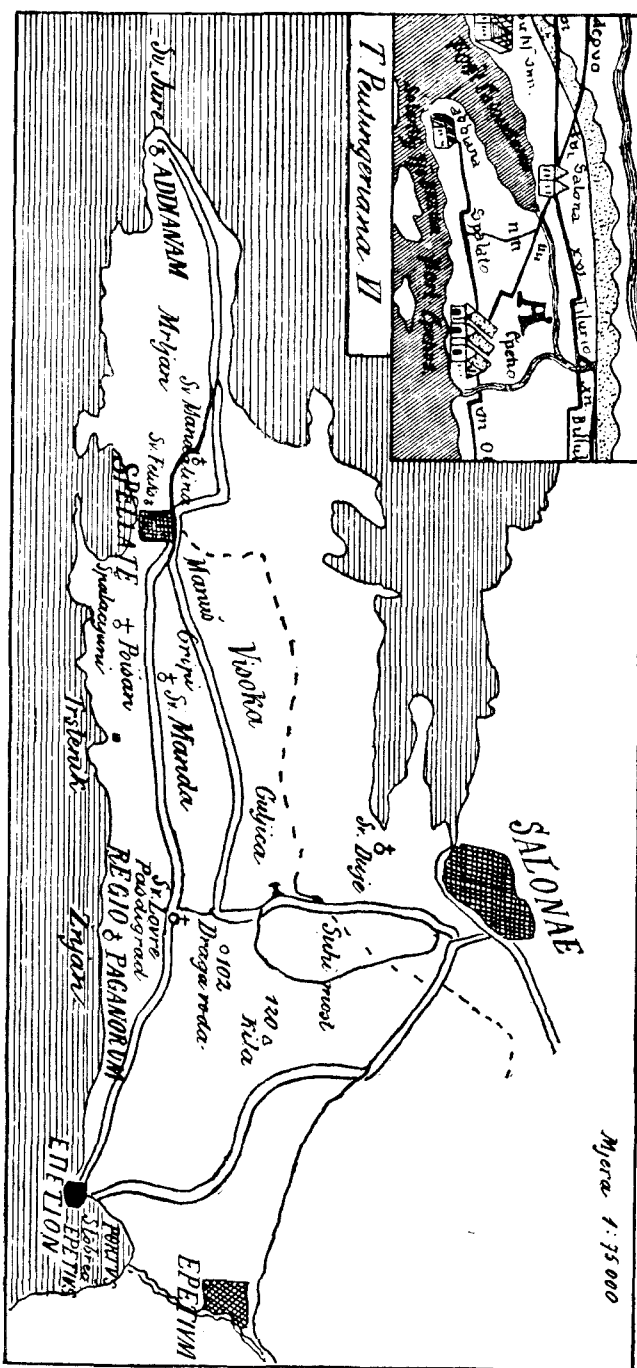
Promotri li se dobro tvorba zemljišta od rečenoga raskrižja sve do gospina otoka, odmah se razabira, da je i to tekom tolikih vijekova nanoseno od rijeke, da je prvobitno rijeka tekla, kuda danas ide cesta Solin-Klis, a da je more još dalje u kopno dopiralo. Crta, dokle je u davnije doba dopiralo po prilici more, danas je označena različitim nivelom. Kod kuća Šperac i Glavan, što su na cesti, pak kod crkve bl. gospe od otoka, zemljište se strmije nadiže prema istoku, tako da se cesta tu uzbrdice penje. Ta visa označuje početak kopna za rimskog doba; sve današnje kopno, što joj u dolini na zapad ostaje, nije drugo

¹ B. d. VII. (1884), 132—134, 150; XI. (1889), 145. — Sravnj skicu Solinska luka za rimskog doba (sl. 5.)

² B. d. I. 129 s., 146; III., 34; 17—19; 33 ss. VII, 166 s.; XI, 145. it. d.

³ Voda po Spljetu i Solinu, Tabla II., K L. 8 i 9 i priložena skica (sl. 5.)

nego naplavina, koja je nastala iza porušenja Solina. Gospin otok bijaše u rimsko doba na delti na ušću Jadra.

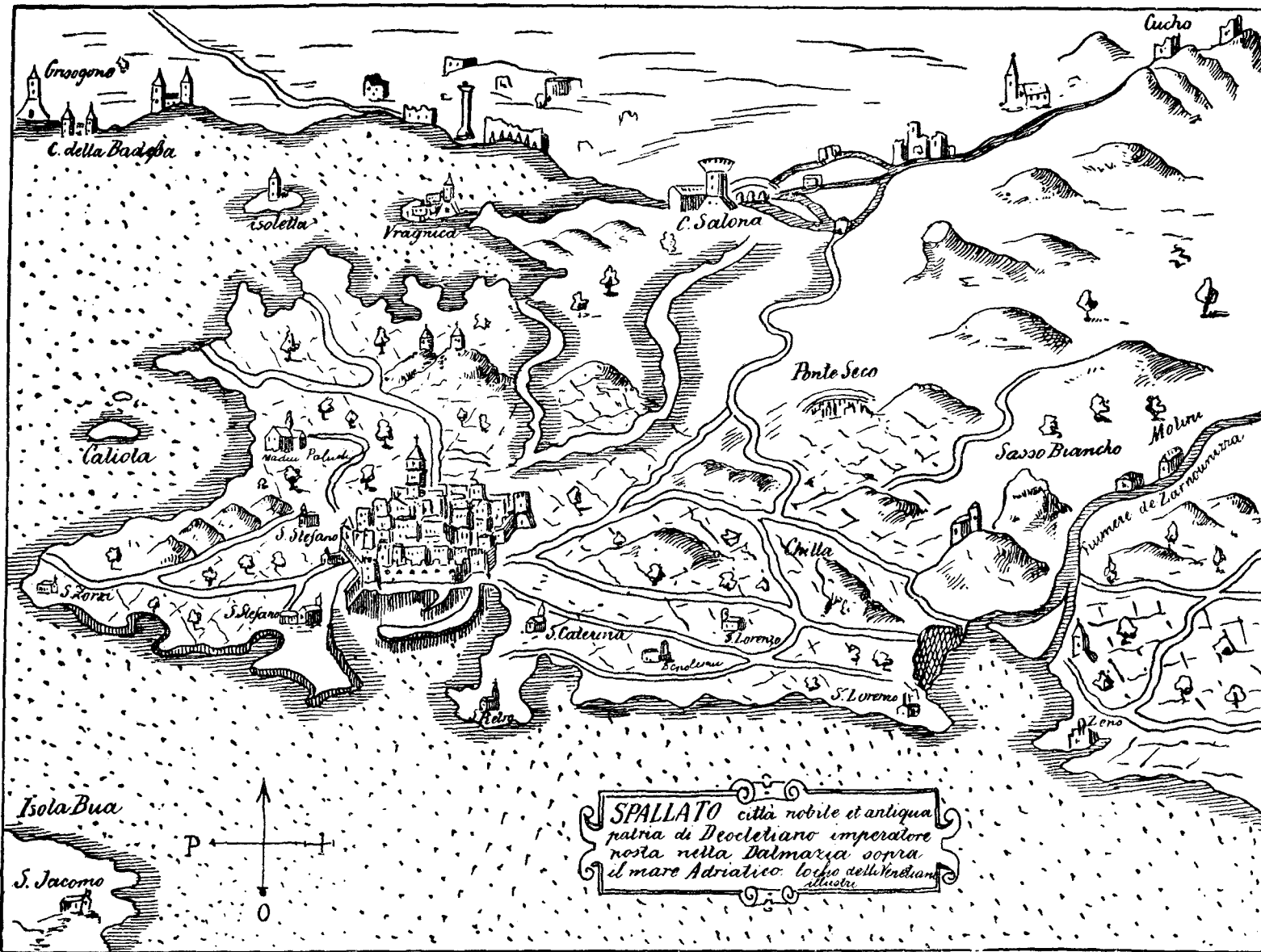

Sl. 6. Spljetska okolica do konca III. vijeka po Kr.

Zašto je i kako nastala ova naplavina, lako je odgovoriti. Stariji se Solinjani dobro sjećaju, kada je more dopiralo do livada u Mečnici i Jankovači, a željeznički nasip od godine 1875. pospješio je, da se je površina, veća od 1 km. u dužini, pretvorila najprije u blato (vranjičko i stranjarsko blato), a kroz malo vremena u kopno. Raspadanje grada iza VII. vijeka, osobito porušenje gradskih mira na južnoj strani, najprije je zasulo korito rijeke, koja se je odmakla dalje k južnom kraju doline i primakla drugoj obali starosolinske luke, gdje su u rimsko doba bile sgrade, od kojih, kako spomenusmo, prigodom čišćenja prije dvadesetak godina dođoše ostanci na vidjelo.

Današnja cesta Klis-Solin od Šperčeve do Glavnove kuće položena je na staro korito rijeke, zasuto ruševinama kao i raskrižje današnje ceste Trogir-Klis-Spljet, gdje je u rimsko doba bila luka i gdje se po svoj prilici rijeka slijevala u more. Stoga na toj tački u rimsko doba nije moglo biti ceste, a još manje raskrižje i most za cestu Solin-Spljet. Most i cesta Solin-Spljet nastali su

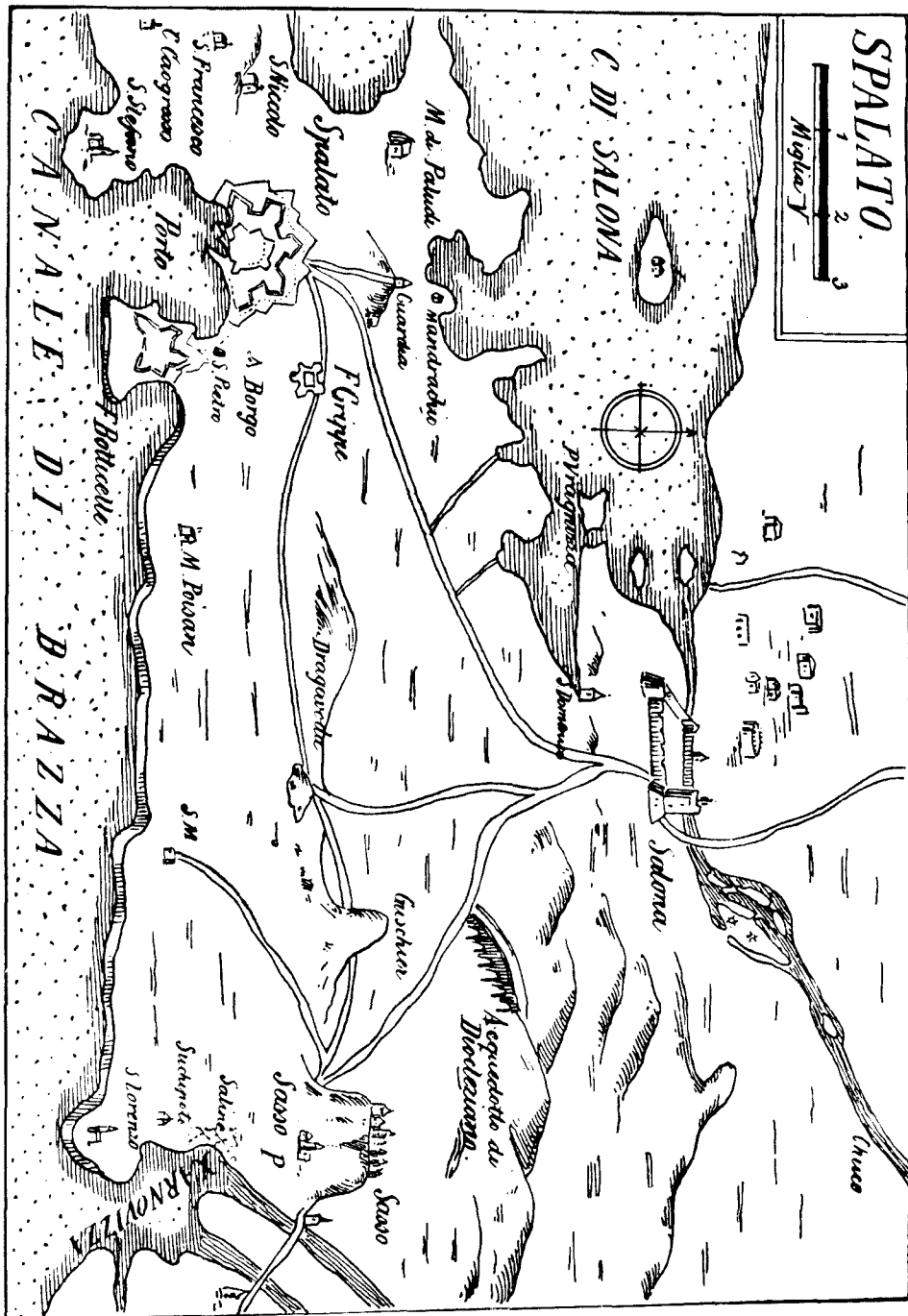
tek za srednjega vijeka, a kako je poznato, tek za francuzke vladavine početkom ovoga vijeka ona bi cesta svedena u današnji oblik i pravac. Da ona nije opsto-

V. J. Margetic. ch.

Sl. 7. Kamucijeva karta spljetske okolice od g. 1571.

jala ni za IV. vijeka, imamo očevidan dokaz na onoj tački blizu vranjičkog puta, gdje se današnja cesta križa sa Dioklecijanovim vodovodom: tu naprosto cesta pre-

Sl. 8. Coronellijeva karta spljetske okolice od g. 1689.

sijeca korito vodovoda. Da je ta cesta opstojala prije gradnje Dioklecijanovog vodovoda, onda bi ju vodovod bio premostio uzmetom na lukove, kao što je premostio

dolinu i put, gdje je danas suhi most. Današnja cesta Solin-Spljet duga je jedva 5 klm., t. j. $3\frac{1}{3}$ rimske milje, a po Peutingerovoj tabli cesta Solin-Spljet iznosi 4 rimske milje, t. j. 6 klm. I grafični oblik, kojim je cesta Solin-Spljet označena na Peutingerovoj tabli, ne odgovara ni iz daleka realnosti. (Vidi skicu na sl. 6.)

Pošto se s navedenih razloga mora sasvim isključiti mogućnost, da je rimska cesta Solin-Spljet tekla pravcem današnje ceste, red nam je, da potražimo staru rimsku cestu Solin-Spljet na drugoj pruzi. A to nije teško, pošto tu staru cestu nahodimo zabilježenu u starim atlasima i pošto joj se trag još dan danas vidi.

U Camutijevom atlasu od god. 1571. na regionalnoj karti Spljeta (slika 7.) označena je mreža puteva, koji su u XVI. vijeku u porabi bili. Od tih puteva zanimiv je onaj, što je od Solina vodio na Kilu, gdje se je dijelio u tri ogranka: jedan za Kamen-Stobreč, drugi k sv. Lovri de Paganismo, treći na zapad k Spljetu. Ovaj put nije počimao od današnjeg raskrižja Trogir-Spljet-Klis, nego od mlina, što ostaju blizu crkve bl. gospe od otoka (danas Jankova mlinica). Kod ove se još drži starinski poveći most, kojim je cesta prolazila na gospin otok, a odatle drugim mostom na desnu obalu rijeke. S malom inačicom taj je put označen i na Coronellijevoj karti od godine 1689.; raskrižje nije u Kili, nego u Dragojvodi (slika 8.). Na karti generalnog štopa možemo sasvim tačno slijediti trag ovog puta, od kojega neki dijelovi još danas rabe kao poljski putevi. Kod mosta do Jankove mlinice (A¹, most IV.) ovaj se put odvaja od stobrečkoga puta, ide prema Paračevim kućama, pak prelazi kosu 300 m na zapad Japirkovih kuća, udara na elevacije 31 m. i 39 m., gdje se prekrizuje s Dioklecijanovim vodom, te zatim ulazi u dolinu med Kilom i Guljicom do Dragevode. Tu je raskrižje: jedan ogranak vodi na Kamen, drugi na cestu Stobreč-Spljet i preko nje na crkvu sv. Lovre de Paganismo, a treći skreće na zapad među Guljicom i Visokom, pak po sjevernom obronku Gripa, te kroz spljetsko predgrađe Manuš dospijeva pred Porta Aurea Dioklecijanove palače. Ovaj dakle stari put sastoji od dva dijela: prvi Solin-Dragevoda ravnim pravcem od sjevera k istoku dug je $2\frac{1}{4}$ km., drugi Dragevoda-Manuš ravnim pravcem od jugoistoka k zapadu iznosi 4 km.; oba skupa $6\frac{1}{4}$ klm. To odgovara $4\frac{1}{6}$ rimske milje.

Rimska cesta Solin-Spljet, po Peutingerovoj tabli, grafično je označena u dva pravca, koji odgovaraju opisanom putu Solin-Dragevoda-Spljet; uz to dužina rimske ceste, naznačena sa 4 rimske milje, odgovara na dlaku dužini rečenog puta. Ona $\frac{1}{6}$ rimske milje, što bi put Solin-Dragevoda-Spljet iznosio više od ceste, označene na Peutingerovoj tabli, nije na ovoj naznačen, pošto frakcije na njoj nijesu u obzir uzete.

Osim navedenih dviju karata XVI. i XVII. vijeka valja u obzir uzeti i napis, urezan na kapitelu, koji je uzidan u kući baštinika pok. Marina Parača¹, što je kod raskrižja, od koga danas vodi jedan put na veliki kameni most (negdašnji tursko-mletački kaštel), drugi u Vranjic, a treći od Jankove mlinice preko Kose (stari put Solin-Spljet).

¹ B. d. X. (1887.), 125.

VIA PRISTINAE INTEGR
 TATI RESTITVTA IOAN
 NIS PASQVALIGO PIIS
 SIMI PRAETORIS
 VIGILANTIA
 A · D · MDCCLXIV
 CAL · SEPT.

Ovaj napis se odnosi na mletačku cestu Spljet-Solin-Klis, koja je preko kose Metenja pak kroz tursko-mletački kaštel tekla uz lijevu obalu rijeke do Paračeve kuće, onda preko mosta kod Jankove mlinice dospijevala na gospin otok, te odatle drugim mostom na današnju cestu Solin-Klis.

Rimska cesta Solin-Spljet, obzirom na već istaknutu tvorbu tla za najstarijeg doba, nije mogla biti provedena iz grada Solina, nego samo preko gospina otoka, i to ili preko mosta kod Jankove mlinice ili preko mostića kod male Gabrića mlinice. Oba su ova mosta starinskog oblika, te nedvojbeno starija od velikog mosta, koji je dalje na zapad i još danas u porabi. Držeć se navedenih karata XVI.—XVII. vijeka vjerojatnije je, da je cesta iz Solina u Spljet prelazila rijeku preko još vidivog starog mosta kod Jankove mlinice, dočim preko mostića među velikom i malom Gabrića mlinicom prolazaše cesta iz Solina u Epetij, kojoj odgovara današnji solinsko-stobrečki put.

I Peutingerova tabla pokazuje, da se spljetska cesta odvajala od epetijske, prošav prvi most. Tomu bi najbolje odgovaralo, da je to odvojenje uslijedilo na gospinu otoku: spljetska je prelazila preko mosta kod Jankove mlinice (skica most IV), a epetijska preko dvaju mostova kod Gabrića mlinice (II i III). Gradska vrata spram Epetija i Spljeta bijahu ondje, gdje je danas „Dioklecijanova kavana“.

Da je put Solin-Dragavoda-Manuš stara rimska cesta Solin-Spljet, osim dosele navedenih podataka nam svjedoče uzanj nađeni spomenici. Ti će nas spomenici podučiti donekle još i o najstarijoj povjesti spljetske okolice.

Uz stare ceste najčešće se nađu grobovi, koji su bili podignuti na posjedima onih ljudi, čija imena nam nadgrobni napisi objavljuju. Osim grobova i pogrebnih napisa i predmeta nalaze se uz ceste još i ostanci stanova, kuća kmetova ili gospodarskih sgrada vlasnika, te njihovih ljetnika. Gdjegod se nalazi grob, tamo je sigurno u blizini bilo i obitavanih sgrada. Doba, iz kojeg su grobovi, označuje prisutnost stanovništva u stanovito doba; jezik, koji se rabi na napisima i imena pokojnika odaju nam njihovu narodnost ili kulturu. Mi ćemo sada upitati grobove uz put Solin-Dragavoda-Spljet, da nam kažu što god o najstarijem stanovništvu spljetske okolice i samoga Spljeta.

Obično se uz ceste, koje su bile prometom živahnije, nalazi i najviše spomenika. Uz cestu Solin-Dragavoda-Spljet, premda još nije sustavno istražena bila, pukim se je slučajem toliko spomenika otkrilo, da moramo izvjesno zaključiti, da je promet bio dosta živ u doba mnogo prije, nego se je obično mislilo, da je Spljet postao. Radi svojevoljne pretpostave, da je Spljet nastao tek u IV. vijeku sagrađenjem Dioklecijanove palače, mnogo se je u okolici nađenih spomenika, koji su stariji od tog doba, smatralo, da su donešeni iz Solina te da nisu izvorno

spljetski nahodaji. Istina je doduše, da su neki spomenici iz Solina u Spljet i okolicu donešeni, ali nije istina, da je sve štogod se nalazi oko Spljeta, jedino donešeno iz Solina. Mi ćemo uvažiti samo one spomenike, koji su nedvojbeno izvorno spljetski nahodaji, jer nas već sami oni i preko potrebe obavješćuju o opstanku Spljeta daleko prije IV. vijeka.

Duž prvog komada rečene ceste od Solina do Dragevode, koji možemo smatrati da prije pripada Solinu nego li Spljetu, g. 1884. našlo se osobito pod Japirkovim kućama grobova, zgrada i napisa čak iz I. vijeka po Kr., u kojim se spominju Theodotus i Theodote Galene, Nicodromus, Secundus servus, Avediva Caicilia, M. Aurelius Sodalus, Pompeia Maxima, Popilius Philus, L. Vellius Mescenius Posidonius i Mescenia Tycheitines, Titia Acte, Onesimus i Eutyche, Festus, Ulpus Valens,¹ kao i onaj zanimivi kalup s napisom gladiatora Mescenius Ampliatus.² Značajno je što se u ovim napisima, koji nam predstavljaju dio solinskog žiteljstva iz prvog doba carstva ističu osobito grčka i grekanička imena.

Ona tačka na staroj rimskoj cesti, gdje je raskrižje Dragevode, u sredini med Solinom, Epetijem i Spljetom, dosele nam je pružila najviše gradiva. To raskrižje je izvjesno bilo središte obitavane tačke, kojoj za staro ime još ne znamo.

Cijeli predjel obasut je starim zidoderinama i grobovima, a težaci spljetski pripovijedaju, da su tu vazda nalazili i nalaze starih stvari. Ovih zadnjih godina neki su predmeti dospjeli u spljetski muzej, ali su mnogi kojekuda razneseni, da im se o nahodaju ni uspomena nije sačuvala. Dobar dio rimskih napisa, uzidanih u kućama predgrada Lučca i Manuša, najvjerojatnije da potiče iz Drage vode i okolice joj, osobito iz Visoke.

Najvažnije slučajno otkriće kod Dragevode, dakle na raskrižju rimske ceste Solin-Spljet-Epetij, pred malo je godina iznijelo na vidjelo na zemlji A. Tommasea skup rimskih novaca počam od druge polovine I. vijeka, raznih starih zidoderina, te slijedeći fragmentarni napis iz I. vijeka po Kr.³

¹ B. d. VII., 23, 177; VIII, 14, 15, 44, 45.

² B. d. VII, 165.

³ CIL. III. Suppl. 8736; B. d. X. (1887), 57; gdje je popraćen sa slijedećim za nas u velike važnim vijestima o samom nahodaju: „Questo frammento d'iscrizione, a bei caratteri, dell'epoca migliore, rotto in due pezzi, venne trovato parecchi anni addietro nella campagna di Spalato ad E. di Visoka, colle che giace fra Spalato, Salona e Stobreč, nella località detta Dragavoda, a mezzo km. lontano dalla strada regia, che da Spalato conduce in Almissa, in un fondo del sig. A. Tommaseo, tenuto a colonia dai fratelli Seguić di Paolo da Borgo Lučac. Non lungi da questo frammento farono trovate

tre monete di bronzo, cioè una bella e rara medaglia di Antonino (mod. 13 cm.), riportata nel Cohen II, p. 336. n. 426, una di Settimio Severo, non riportata nel Cohen ed una di Nerone (Cohen I. p. 186 n. 80), che insieme col suddetto frammento epigrafico vennero acquistate pel Museo. Nei vignati attigui in quello di A. Tommaseo, coloneggiato da Luka Senjanović Čopo di Pozzobon ed in quello degli Eredi di Francesco Pezzoli, coloneggiato da Ante Glumac, si vedono molte macerie di edificii antichi, frammenti di oggetti fittili, avvanzi di muri antichi, un bel pezzo di architrave ecc., il che tutto farebbe supporre esservi stati qui edificii all'epoca romana“.

.... CAL Purnio
 TROM(entina) A....
 prAEFeCTO cohortis primae
 LuCENSium
 pr.AEFeCTO
 ceNTVRIoNI · LEg(ionis)....
 ANnorum cent? VM....
 C..... TA.....
 benemer ENti
 si BI eT Filio

Mnogo češće su nađajući rimskih grobova i zidova od Drage vode do Gripa; iz njih seljaci donesoše neke dragocjenije predmete u spljetski muzej. Ističu se osobito tri draga kamena (gema) izvrsne radnje iz prvoga doba carstva, nađene u Visokoj: Br. 1025. agata, na kojoj ženski lik, koji desnicom drži oinochoe a lijevicom pateru; Br. 1028. ametista s napisom CL(audia) VEN(eria?); Br. 1029 kornijola sa dva vola, od kojih jedan povaljen na tlu a drugi stoječke.¹ U Visokoj se našlo još i inih rimskih predmeta: staklenih posuda preukusne izradbe, med kojima se ističe patera na valovite pruge modre boje, nađena g. 1890. (sada u muzeju br. 1111). Iz Visoke imamo još i dva napisna ulomka: opeku s pečatom. MI//NA, br. 320.² te nadgrobni napisni ulomak.

D(iis Manibus)
 MAX.....
 FVN....

Iz ovih spomenika svom izvjesnošću se zaključuje, da nije samo raskrižje kod Dragevode bilo napučeno, nego da je za prvih vijekova carstva bilo stanova uz cestu i po Visokoj među Dragom vodom i Gripama. Taj predjel nije bio prosto selo, nego mjesto za ljetovanje udobnih građana. Da je pripadalo Epetiju, a ne Solinu, dalo bi se ustvrditi iz napisa, nađenog 1892. u Visokoj (sada u spljetskom muzeju Br. 1847.³)

C · APONIVS
 VERVS
 SILVANO
 ET · GENIO
 EPETINORVN sic!
 V · S · L · M ·

Ni ovaj napis nije mlađi od konca I. vijeka po Krstu, te nam svjedoči, da istočni dio današnjeg spljetskog polja ne podpadaše pod Solin, kao što bi se na prvi mah pretpostavilo, nego pod Epetij. Epetijski građanin C. Aponius Verus u Visokoj postavi zavjetni žrtvenik ili mali hram božanstvima: šumskom bogu Silvanu i geniju grada Epetija.

¹ B. d. XIV. (1891.), 20, 21; CIL. III. Suppl. n. 10188, 10.

² B. d. X. (1887) 193; CIL. III. Suppl. n. 10183, 34.

³ B. d. XVI. (1893.), 31.

Baš na kraju ceste Solin-Spljet, u Manušu također se je došlo u trag spomenicima, koji nam svjedoče da je ta tačka bila davno prije Dioklecijanove palače nastanjena. Kad se je god. 1874. prosijecala željeznička pruga kroz Manuš kod ljetnika Bulata i Tara, pak kod vinograda Girometta, našlo se u dubini od 2 do 3m¹ ostanaka starih građevina, kamenih stupova, kršâ, koji su se dijelom upotrebili za gradnju obližnjeg mosta, a dijelom ostadoše na svom ležaju, baš ondje, gdje je sada Tadorićeva „škola za konje“ i obor oko nje. Među ruševinama naišlo se i na grobove sa pepelnim posudama, u kojim je bilo nakitnih predmeta. Med njima je bio slijedeći grčki nadgrobni napis, koji se sada čuva u spljetskom muzeju pod br. 543.¹

ΒΑΣΙΛΙΔΗΣ ΚΕ ΚΑΛΛΙΓΟ
ΝΗ ΓΛΥΚΥΤΑΤΩ ΤΕΚΝ
Ω ΒΑΣΙΛΙΣΣΗ ΖΗΣΑΣΑ ΕΝΙ
ΑΥΤΟΝ ΚΑΙ ΜΗΝΑΣ & ΑΥΠΗ
ΣΑΣΑ ΓΟΝΙΣ ΚΑΙ ΑΔΕΛΑ
ΦΙΑ ΣΤΗΣΑΜΕΝ ΣΤΗΛΗ
Ν ΜΝΗΜΗΣ ΧΑΡΙΝ
ΧΕΡΕ ΠΑΡΟΔΙΤz

U prevodu to glasi: „Otac Basilides i majka Kalligone postaviše ovaj spomenik svojoj premiloj kćeri Basilisi, koja je živjela godinu i šest mjeseci i koja je svojom smrću rastužila roditelje i braću, spomena radi.“ Napis završuje navadnim pozdravom prolazećemu putniku: „Veselo putniče!“

Paleografski oblici, odsutnost kratice ΘΕ(οἷς)ΚΑ(ταχθονίους), koje su inače neizbježive na grčkim pogrebnim napisima rimskog doba, ortografske osebnosti, izostavljanje interpunkcija među pojedinim riječima, pak zavojaka i kratica, a uz to još grčka imena bez ikakova traga rimskog upliva, nedvojbeno svjedoče, da je ovaj napis stariji od prevladanja rimskog upliva po pokrajinama, te svakako stariji od konca II. vijeka ili najkašnje početka III. po Krstu.²

Na Manušu, dakle, već u davno doba stanovahu Grci; uz cestu, što je preko Dragevode vodila na Manuš, imadahu svoje gospodske zgrade i grobnice.

Usklik pri koncu napisa sa pozdravom putniku sjeća na blizinu ceste, kraj koje je grob stajao. Ovaj je dakle napis najljepša potvrda pomjesnoj predaji, da je predgrade Manuš najstariji dio Spljeta, sve kad se i nebi obazirali na njegovo ime M a n u š, koje kao da nije ni rimsko ni hrvatsko nego starije, i možda u savezu s imenom plemena M a n i i, koje je obitavalo još prije rimskog gospodstva u ovom primorju i dalo svoje ime bračkom kanalu (S i n u s M a n i u s.)

¹ B. d. I. (1878), 49.

² Sr. Reinach *Traité d'épigraphie grecque*, 426, 262 - 266, 209 - 214. Gosp. prof. dr. Brunšmid, ravnatelj zagrebačkog arheološkog muzeja, koji se specijalno bavi starogrčkim napisima Dalmacije, priopćio mi je, da on poradi paleografskih oblika ovaj napis

ne bi držao starijim od II. vijeka; možda bi se smjelo zaći još i u treći“. Običaj sažiganja tjelesa u doba Antoninâ se je počeo gubiti. Naš je napis pripadao grobu sa pepelom, a to bi također potvrđivalo, da je stariji od konca II vijeka.

Uz najstariju cestu između Solina i Spljeta, koja vodi preko raskrižja Dragavoda na Manuš, bilo je dakle prije sagrađenja Dioklecijanove palače više nastanjenih tačaka; kao povećana selišta ističu se Dragavoda, Visoka i Manuš. Dragavoda i Visoka su pripadale epetijskom teritoriju, a valjda i Manuš. Žiteljstvo duž te ceste, a osobito na Manušu još za II. vijeka po Krstu barem je djelomice grčko, a poznato je, da je Epetion bio grčka kolonija. Kako spomenici uz ovu cestu sižu čak i u I. vijek, morala je već i sama cesta onda opstajati, dapače je veoma vjerojatno, da je još i starija.

Ova je cesta i grafično i po izmjeru zabilježena na Peutingerovoj tabli. Za glavak ceste Solin-Spljet tamo je označen spojenjem sa cestom Epetium-Ad Dianam (Rt Mrljana), a to raskrižje odgovara Manušu. Peutingerova tabla tu stavlja čitku „S p a l a t o,“ po kojoj se razabira, da je tu bila štacija za kola. Ta štacija nije označena vignetom, jer je mjesto, kada je Peutingerova tabla bila sastavljena, bilo sasvim neznatno. Doba sastavljenja Peutingerove table nije još na čistu; najvjerojatnije je mnijenje da je bila njezin prototip karta sastavljena god. 12 po Krstu, a da današnja redakcija table spada u IV. vijek po Krstu (322.—335. g.). U koje doba spada onaj odsjek Peutingerove table, što predstavlja Dalmaciju, ne može se reći, ali ističemo činjenicu, da tabla tačno predstavlja najstariju cestu med Solinom i Spljetom, kako je valjda opstojala već u I. vijeku po Krstu.

II. Cesta iz Epetija u Ad Dianam i spomenici duž nje.

Na poluotočiću, na kom je danas selo Stobreč, možda već od IV. vijeka prije Krsta, bijaše grčka kolonija *Επέτιον*. To nam svjedoče ne samo stare vijesti, nego i djelomice još sačuvane starogrčke zidine, kojih se ostanci vide sa sjeverne strane uz more. Vanjsko je lice zidina obloženo skvadriranim krševima na bugnaturu, dočim je nutrina sitnijim kamenjem u klaku zidana. Još se je sačuvalo ušće gradskoga kanala, što se gubi duboko u zemlju. Način zidanja odgovara onomu starogrčkih zidina u Starom gradu i ostancima po svoj prilici starogrčkih mira u Trogiru, što se vide pod kulom spram mosta, što vodi na Čiovo. Ova utvrda nije poznija od III. vijeka prije Krsta, a mogla bi segnuti i u IV., a djelo je dorskih kolonista, što najprije oko god. 394. zaposjedoše Vis, pak odatle obalu od Trogira do Epetija. Epetijska luka, u davnini glasovita radi zaklonita položaja, dovabila je grčke koloniste na stobrečki poluostrvić.

Dočim je poluotok i za rimske vladavine, pak kroz srednji vijek i do našeg doba sveder bio obitavan, pretvoriv se tekom vijeka od starogrčke kolonije Epetium u selo Stobreč, na sjevernoj obali med Krilavom i Strožancem već u davnini glasovite luke Portus Epetius, za rimskog doba uz rijeku Žrnovnicu također se je razvilo povećano mjesto. Prof. Rutar, koji je prvi sustavno taj predjel istražio, cijeni da se je rimski Epetij razvio do većeg pomješća, dapače nagada da je i utvrđen bio. Mi cijenimo, pošto smo također ovaj predjel pregledali, da rimski Epetij nije bio utvrđen grad, jer nigdje nema traga gradskim mirima. Zidine što se ovdje i ondje vide, ne imaju oblika gradske utvrde, nego povećih zgrada za obitavanje i trgovinu.

Kako je epetijska luka u davnini bila glasovito pristanište, morala je imati i velikih magaza za trgovinu, te javnih zgrada za promet, a kao emporium nam ga predstavlja i vigneta na Peutingerovoj tabli. Na uzanom poluotočiću za takove zgrade nije bilo mjesta, te su bile podignute na sjevernoj obali luke. Ali dobar dio sjeverne obale epetijske luke, nije kopno od starine, nego naplavina rijeke Žrnovnice, koja je dobrim dijelom pri ušću svoje staro korito promijenila. Debeli zidovi, koji se sada vide na 1 kilometar na sjever od današnje obale, prvobitno su stajali uz obalu, te pripadahu spomenutim trgovačkim zdanjima.

Opredijeliv položaj grčkoga *E p e t i o n a* i poznijega rimskoga *Epetiuma*, najstarije ćemo ceste raspoznati po tom, što polaze iz starijega grčkog grada, a ne iz poznijeg rimskog.

Peutingerova tabla naznačuje, da su do *Epetija* dvije ceste dopirale: solinsko-epetijska 4 rimske milje, dakle 6 km. duga i cesta *Ad Dianam-Epetio* bez oznake dužine. Cestu *Salona-Epetio*, već je prof. Rutar prepoznao; ona ide od mostića kod male Gabrića mlinice kraj Bašine kuće preko Kose na Kamen, te se kod elevacije od 54^m. dijeli u dva ogranka. Jedan ogranak ide uz Trstenik na Krilavu u Strožanac t. j. rimski *Epetium*, a drugi med Kilom i Kamenom na Stobreč, grčki *Epetion*. Od Solina do Krilave-Strožanca ima najviše 4—5 km., dakle 3 rimske milje, a od Solina do Stobreča 6 km., t. j. 4 rimske milje. Po tom je izvjesno, da je solinska cesta baš do starogrčkog *Epetija* dopirala.

Od starogrčke kolonije na stobrečkom poluotočiću polazila je i cesta iz *Epetija* u *Ad Dianam*; tragove joj je dijelomice već prepoznao prof. Rutar. Nova ova cesta od Stobreča na južnoj strani današnje pokrajinske ceste teče kraj župne crkve sv. Lovre, te se u Pasdigradu dijeli u dva ogranka. Južni bliže moru prolazi med gospom od Žnjana i sv. Lovrom de *Paganismo*, te udarajuć na zapad dospijeva u dragi Trstenik kod starog vodoshraništa, a onda preko Poišana i Špalacijuna dolazi na spljetsko predgrađe Lučac. Sjeverni ogranak od Pasdigrada teče na sjevero-zapad; blizu sv. Lovre de *Paganismo* i elevacije 83^m. ide skupa s pokrajinskom cestom, onda se od nje odvaja te uz južni obronak Guljice kraj crkve sv. Mande i tvrđave Grippa i ispod crkve sv. Roka na Lučcu dopsjeva na pokrajinsku cestu, presječena Paparelinim bašćunom. Tu je bašćun presjekao staru cestu, koja je svoj tek nastavljala duž sjeverne strane Dioklecijanove palače, gdje se je pod *Porta Aurea* spajala sa cestom Solin-Spljet. Odatle slijedeć današnji „Put bolnice“ dospjevaše na negdašnju „Lokvu na Dobrom“ (danas općinsko kazalište), zatim je današnjim „putem Poljuda,“ skretala pravokutno na sjever, prolazila kraj kapelice blizu dijecezanskog sjemeništa, zakretala na zapad današnjim „putem od Spinuta,“ te je uz sjeverni obronak Marjana dospijevala na marjanskom rtu sv. Jure, gdje je danas istoimena kapelica, na mjestu starog Dianinog hrama.

Sjeverni ogranak ove ceste *Epetio-Ad Dianam* grafično je predstavljen na Peutingerovoj tabli, te tačno odgovora realnosti. Po označenju table iza raskrižja sa solinsko-spljetkom cestom „*Spalato*,“ pravokutno zakreće na sjever, te se opet pravokutno lomi prema zapadu. Raskrižje „*Spalato*“ ostaje 4 rimske milje daleko od Solina, a druge tačke na cijeloj pruzi *Epetio-Ad Dianam*, kojoj bi ta udaljenost od Solina odgovarala nema do današnjeg Manuša. Osim navedenih

dvaju ogranaka ceste E p e t i o - A d D i a n a m još ima više starih priječnih puteva, koji danas rabe kao poljski putevi, a ti svjedoče, da je već u staro doba ovaj ubavi dio spljetskog polja bio dosta napućen i prometan.

Već na početku ceste E p e t i o - A d D i a n a m kod župne crkve sv. Lovre našlo se je grobova sa napisima iz najstarijeg doba carstva. Starih spomenika došlo je na vidjelo baš na onom dijelu, gdje su oba ogranka ceste među sobom spojena mnogim popriječnim putevima, t. j. u predjelu od Žnjana do Trstenika. Kod gospine crkvice u Žnjanu,¹ osim inih neznatnijih spomenika otkrilo se prigodom jednog popravka pred desetak godina, arhajično groblje sa grobovima siromašne čeljadi, t. j. sa grobnicama od ulomaka amfora i hidrija, što se u Solinu susreću u II. i III. vijeku.² Odatle je od davna već poznati nadgrobni napis Seksta Atilija Kvartina i supruge mu Julije Sekundine, za koji mislim, da po svoj prilici spada u II. vijek poslije Kr.³

Po pripovijedanju težaka u obližnjem zaljevu ispod gospine crkve još se vide u liticama pričvršćene željezne verige za privezivanje brodova. Taj je zaljev sgodno pristanište brodova. U Trsteniku još se dobro drži oveće shranište za vodu starorimskog oblika, čvrsto zidano i posvođeno, koje je u srednjem vijeku popravljano. Ovo se je shranište uzdržavalo kratkim vodovodom.

Oko crkve sv. Lovre ima starih ruševina, ali nijesu iztražene. Sama je crkva sagrađena na podrtini, ali kako se u njoj nalazi sredovječnih ostanaka, nije baš izvjesno, dali je ona zgrada iz rimskog ili čak iz starogrčkog doba.

Ovaj predjel u sredovječnim se spomenicima nazivlje regio P a g a n o r u m ili P a g a n i s m u s. Prvi se put spominje u Žiću sv. Agapita, epetijskoga biskupa, mučenika za cara Aurelijana god. 270. regio P a g a n o r u m, gdje je sv. Agapit sa svojim drugovima mučenicima bio pokopan i gdje se za IV. vijeka dizala sjajna bazilika.⁴ Redakcija ovog žića zalazi svakako u doba starije od porušenja Epetija u VII. vijeku, po prilici od IV. do VI. vijeka. Crkva sv. Lovre se za poznijih vijekova nazivlje isto tako: S. L a u r e n t i u s d e P a g a n i s m o. U najstarijem izdanju katastralnih mapa predjel je označen imenom P a s d i g r a d. Naziv mu je najprije odatle nastao, što se ostanci rimskih žitelja poganske vjere IV. i V. vijeka povukoše iz grada u onaj predjel (p a g u s); odatle dobiše ime, a po njima i mjesto. Tu bi valjalo potražiti starokršćansko groblje i basiliku sv. Agapita, valjda u blizini sv. Lovre ili gospe od Žnjana.

I u predjelu Poišan za prvih je vijekova carstva bila naselbina. U predjelu „Glavica“, na zemlji Ante Ozretića iz Lučca našlo se je g. 1897. rimskih grobova sa glinenim lampama i staklenim bočicama za miomirise, te ulomak poganskog votivnog nadpisa I. ili II. vijeka po Krstu.⁵

AELIVS
vic TORNYMphis
v(otum) S(olvit) l(ibens) m(erito).

¹ U srednjem vijeku „Zunano“, Rački Doc 177.

² Po pripovijedanju očevica g. M. Ozretića.

³ CIL. III. 2194.

⁴ Jelić Sv. Anastazij kornikular so-

linski mučenik, B. d. XIX. (1896.), Prilog, str. 15.

⁵ Bull. dalm. XX. (1897.), 36; u spljetskom muzeju br. 2267.

Za Poišanom slijedi predjel Firule, koje se ime susreta i u nešto starijim ispravama.¹ Ni u latinskom ni u hrvatskom jeziku to ime nema značenja, te je možda grčkog ili staroilirskog korena. Svakako je dosta staro topografično ime, koje se je kroz vijekove sačuvalo.

Ime staroga Spalata još danas živi u topografskom nazivu Špalacijun. Tako se nazivlje istočno polje pred Lučcem sve do Bačvica i mora, a u samom Lučcu opstoji „ulica od Špalacijuna“. Špalacijun se nazivlje još i istočno podnožje Marjana oko crkve sv. Feliksa, vulgo sv. Jane na obali. Nalazimo to ime još i u sredovječnim i poznijim ispravama. U izričitoj antitezi s imenom grada Spljeta spominje se u ispravi od g. 1096. u obliku Spalazulo;² a kasnije kao čisto predjelno ime Spalaciun.³

Špalacijun je ležao na raskrižju solinsko-spljetske ceste i ceste *Epetio-Ad Dianam*. Što vrijedi za Manus⁴ kao odjelak Špalacijuna, vrijedi i za sam Špalacijun, gdje je možda bio pokopan sv. Feliks mučenik od g. 299., kojemu je posvećena starodavna još sačuvana crkva.

Gdje je sada samostan Franjevac konventualaca uz crkvu sv. Feliksa, tu je za rimskog doba bilo groblje. To posvjedočuju dva napisa, koji su nađeni prigodom radnja na zemljištu ispod samostana, a sada se nalaze uzidani u trijemu kloštra. Jedan od tih, po svoj prilici kršćanski II. ili III. vijeka, pripada jednom radniku u državnoj tvornici oružja, koja je kod Solina opstojala.⁵

Drugi takodjer kršćanski i istog po prilici doba, spominje časnika u sboru meštara i krpadura (*collegium fabrum et centonarium*).⁶

Jer se je unaprijed pretpostavljalo, da Spljet prije IV. vijeka nije bio nastavan, za ova se dva napisa mislilo, da su donešeni iz Solina. Slično se je sudilo i o jednom znamenitom mramornom sarkofagu sa starokršćanskim vajarijama, koji je stariji od polovice IV. vijeka. Na njem je predstavljen prelaz preko crvenog mora, prizor uvođenja duše u raj po dvama svecima uvoditeljima, te moleća duša i labarum sa Konstatinovim monogramom.⁷ U ovom sarkofagu bijahu

¹ U ispravi od g. 1575. *Tenutarum Primus* Fasc. 120, fo. 867', 868'. Namjesnički arkiv u Zadru, spljetski odsjek.

² Rački Doc. 177: „...in Spalazulo uero II petie de terra ... et medietatem de domo in Spalato.“

³ Tako u dvijema i spravama XVI. vijeka. „Die Mercurii XX. Junii 1576. Pro domino Marino filio quondam domini Ferrantis Barisano nomine suo ac suorum heredum p(resente)te . . . , ad eius instantiam retulit Beztanus curiae praeco se ad gradus stendardi iuxta legem, alta et intelligibili voce accepisse in tenutam et corporalem possessionem sexdecim uurrettenos terrae partim uineatae, et partim aratoriae, positae in campo Spalati loco uocato a Spalaciun, confinantis a meridie terrenum ser domini Petri de Albertis, a Borea fratres de Augubbio, a leuante partim mare salsum

et partim terra ecclesiae, a ponente terra ecclesiae sanctae Mariae de Taurello“ . . . itd. *Tenutarum Primus*, Fasc. 120, Fondo Spalato, fo. 888, Namj. Arhiv, Zadar. „De mandato etc. si uende et al pubblico in conto al più offerente deliberarse uoule sedeci uurretteni de terra parte uignada et parte aratoria, posta in campo de Spalato in luogo chiamato Spalaciun, confina da mezzo giorno il terreno del signor Piero de Alberti itd. kao gori.“ Ibid. fo. 889.

⁴ Spomenusmo Basilissin napis iz II. vijeka i druge nahodaje.

⁵ CIL. III. 2043; Sr. Notitia dign. Occid. c. 8.

⁶ CIL. III., 2107; Suppl. 8589.

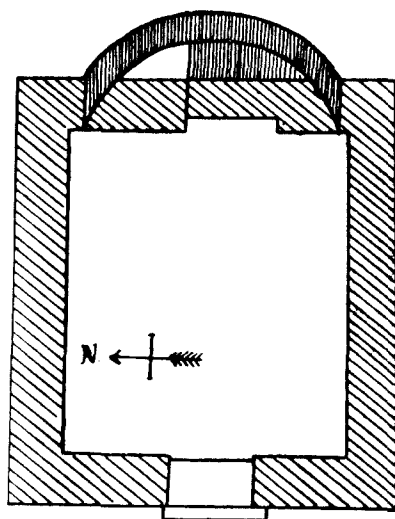
⁷ Sr. Jelić Bulić Rutar Voda po Spljetu i Solinu, 206, T. 23., 3.

možda pokopane moći sv. Feliksa sve do sagrađenja današnjeg velikog žrtvenika, u koji su se onda premjestile. Nema vijesti, da bi sarkofag ikada bio iz Solina prenešen, a kako po dobi po prilici odgovara vremenu mučenja sv. Feliksa, možemo ga smatrati izvornim sarkofagom sv. Feliksa ili koga vjernika, koji je blizu njega malo iza njegove smrti pokopan. Jedan od one dvojice svetaca uvađača možda predstavlja samoga sv. Feliksa.

Osim što znamo kakova je bila crkva sv. Feliksa za svečanog ovjerovljenja njegovih moći g. 1587. po tada sastavljenom opisu,¹ sačuvao nam se je još i tloris u katastru XVII. vijeka, što se čuva u istom konventualskom samostanu.

Najstariji dio crkve bio je gdje je današnja riznica. Tloris nam predstavlja dvije basilikule, kakve su se podizale na grobovima mučenika koncem trećeg ili četvrtog vijeka, na jedan brod sa okruglom apsidom, kao n. pr. basilikula sv. Staša na starokršćanskom groblju u Manastirinama.² K tima dvijema kapelicama spljetski je nadbiskup Ivan († 1059.) dogradio samostan, od kojega se je kloštar u svom izvornom obliku prilično dobro sačuvao. Ona druga basiličica, dograđena uz Feliksovu mogla bi pripadati kojem suvremenom mučeniku, ili kojem njegovom su-drugu mučeniku.

Čini se, da je na podnožju Marjana u III. vijeku ne samo bilo žiteljstva, nego da je tada već med njim bilo kršćana. Dva navedena napisa, ako smo ih pravo datirali, učila bi nas, da je ta tačka nastavana već u II. vijeku po Kr., a sigurno med starim napisima, što se nalaze u Velom Varošu i okolici, ima ih mnogo, koji nisu donešeni iz Solina, nego su nađeni na spljetskom teritoriju. Za ove bi sve napise rekao da su iz

▨ rimsko ▩ sredovjечно
Mjera 1:100

Sl. 9. Tloris crkvice sv. Jurja na Marjanovu ratu kod Spljeta.

starijeg carskog vremena. Napis Novije Lepide po nomenklaturi sudeći pripada I. vijeku po Kr.³ Na izmak I. vijeka poslije Kr. stavio bi napis Klaudije Polite.⁴ Napis Klaudije Ursine⁵ valjda nije kasniji od III. vijeka po Kr. Duž ceste, što je od Spljeta vodila niz sjeverni obronak Mrljana, sudeći po napisu Lucija Aprofennija⁶, u I. vijeku je opstojala rimska naselbina i kod sv. Mandaline.

Neznamo, da li se je i duž zapadnog dijela ove ceste kroz Špinute i Marjan našlo starijih spomenika; svakako je izvjesno, da je cesta svršavala na Marjanovu ratu, koji je na Peutingerovoj tabli označen Dianinim hramom. Tu se

¹ Farlati III, 475.

² Sr. Voda po Spljetu i Solinu. Tab. 3. br. IV. V.

³ CIL. III. 2443. u crkvi sv. Petra u Velom Varošu.

⁴ CIL. III, 2292; negda u Krstulovićevoj kući u Velom Varošu, a sad kod sv. Frane na obali.

⁵ N. mj. 2213 u pločniku Sv. Križa u Velom Varošu.

⁶ N. mj. 2183. u polju kod sv. Mandaline.

danas nalazi zapuštena crkvice sv. Jurja. (Sl. 9.) Ako ju pobliže promotrimo, razabrati ćemo odmah, da je sigurno bila kvadratna zgrada, na koju je kasnije apsida nadograđena, te zidovi nešto više podignuti. Očito to je bio drevni Dianin hram, koji se je pretvorio u kršćansku bogomolju i posvetio sv. Jurju.

Crkvice, orientovana pročeljem na zapad, duga je 6.80^m, a 5.04 ^m široka. Istočni zid završuje iz vana plitkom apsidom, koja od lica zida jedva 0.92^m otskače; iz nutra se vidi, da je apsida kasnije dodana. Istočni zid iz nutra teče ravno, te u sredini ima po prilici 0.93^m dug izdubak. Pri dograđenju apsida, zid je u cijelom zjalu apsida porušen sve do obične visine žrtvenika, da se na njemu udesi ploča za žrtvenik. U prvobitnom svom obliku zgrada je predstavljala kvadratu oblik bez apsida, te je iznutra na istočnom zidu imala kvadratnu nišu. To je bilo mjesto za kip, pred kojim je posred hrama stajala mala ara. Sada razrušena vrata kapele odaju, da su u izvornom obliku bila previsoka, što nije bio običaj kod kršćanskih bogomolja, nego kod poganskih hramova. Donji dio zidova osim apsida priprostog je ali veoma starinskog oblika, s kojim najbjelodanije kontrastira konstrukcija sredovječne apsida i pozniji dogradak ispod podstrešja.

I duž ceste Epetio-Ad Dianam, bijaše dakle davno prije IV. vijeka po Krstu nastavanih tačaka. Predjel oko Žnjana i sv. Lovre bijaše očevitno jedan dosta prostran pagus, koji po svjedočanstvu žića sv. Anastasija Kornikulara pripadaše Epetiju. Taj pagus, sudeći po navedenom žnjanskom napisu postojaoše već za prvih vijekova carstva. Vodoshranište u Trsteniku i luka u Žnjanu svjedoče, da je u tomu pagu bilo i udobnosti, koje bi ovećoj varoši pristajale.

U kakovu su odnošaju stajala ona tri pagusa, što ih već prije IV. vijeka na spljetskom zemljištu nahodimo: Dragavoda i Visoka, regio Paganorum i Špalacijun s Manušem među sobom i spram obližnjih gradova Solina i Epetija? Po napisu Kaja Aponija rekosmo, da pagus na Dragoj vodi s Visokom pripadaše valjda Epetiju, a ne Solinu, po blizini k Epetiju i po žiću sv. Agapita vjerojatno je, da je pod taj grad spadao i regio Paganorum. Za pagus na Špalacijunu s Manušem, nemamo izravnih podataka, ali kako su blizu ona druga dva paga, te što je bio naseljen i grčkim žiteljstvom, vjerojatno bi mi se činilo, da je i on pripadao Epetiju. Ako ta hipoteza stoji, to bi spljetsko polje u rimsko doba pripadalo teritoriju negdašnje grčke kolonije Epetija. Sam Epetij nije bio neovisan grad, nego je i on, kao što i negdašnja grčka kolonija Trogir, za rimskog doba bio čest kolonije Solina.

Dr. Luka Jelić.